

Mile Mamić

GRČKE RIJEČI SA SUFIKSOM -MA U SLAVENSKIM JEZICIMA

Poznato je da je grčka kultura uvelike utjecala već na početke rimske kulture, što potvrđuje ona poznata *Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio*. Zajedno s kulturnim utjecajima išli su i jezični utjecaji. Tako su već zarana mnoge grčke riječi ušle u latinski jezik i tako obogatile latinski leksički fond, očuvavši doduše barem u nekim padežima i grčke padežne nastavke uz normalne latinske. A kako je rimska kultura poslužila kao posrednik preko kojega je većina evropskih nacionalnih kultura došla u dodir s grčkom kulturom, tako je i latinski jezik bio posrednik za mnoge grčke riječi koje se davno uvriježiše u mnoge evropske jezike. Neki su pak narodi došli u izravan dodir s grčkom kulturom, što je uvjetovano teritorijalnom blizinom ili grčkim podrijetlom pokršćivača.

Pogledamo li bilo koji rječnik stranih riječi kojega god evropskog jezika, naći ćemo u njemu mnoštvo riječi grčkoga podrijetla. Najčešće su to imenice u službi stručnih naziva. Pokušamo li utvrditi izvorni grčki oblik tih riječi, lako ćemo

uočiti da one pripadaju različitim kategorijama grčkoga jezika, ali se jedna kategorija ističe svojom brojnošću. Radi se naime o imenicama srednjega roda koje završavaju na *-ma*. One u grčkom jeziku označuju uglavnom rezultat radnje, ali mogu imati i druga značenja. Najviše ih nalazimo u lingvističkoj i medicinskoj terminologiji. Neke su od njih doduše samo potencijalni dio grčkoga jezičnog sustava, a stvorene su u novije vrijeme u duhu grčke tvorbe za potrebe suvremene terminologije. Te novostvorene grčke (ili grčkoidne) riječi nisu potvrđene u klasičnom grčkom jeziku, ali ih možemo uglavnom rekonstruirati na temelju poznavanja grčkoga jezika, a točnost rekonstrukcije često možemo provjeriti u novogrčkom jeziku, koji također ima tu kategoriju imenica srednjega roda.

Ovdje ćemo ukratko razmotriti način preuzimanja tih riječi u suvremenim slavenskim jezicima, pokušati utvrditi neku pravilnost i ustaljenost, te utvrditi promjene koje se u tim jezicima zbivaju s obzirom na završetak i rod pri njihovom integriranju u strukturu pojedinoga slavenskog jezika. Napraviti ćemo tablicu u koju ćemo unijeti 31 imenicu takva tipa u grčkom jeziku (koje se točno podudaraju i u naglasku s novogrčkim) u latiničkoj transkripciji iz tehničkih razloga. Zatim ćemo uz svaku grčku riječ navoditi redom završetke u ruskom, bjeloruskom, ukrajinskom, bugarskom, makedonskom, srpskom, slovenskom hrvatskom, poljskom, češkom i slovačkom jeziku. Radi jasnoće moram odmah napomenuti da postoji više mogućnosti: 1. Može ostati isti završetak kao i u grčkom. 2. Može se izgubiti završni vokal pa se imenica svršava na konsonant. 3. Slavenska imenica može odgovarati čistoj grčkoj osnovi, koja se dobije ako se u gen. jedn. odbaci grčki nastavak *-os*, npr. *aroma*, gen. jedn. *aromat + os*, pri čemu opet dobijemo slavenski adekvat na konsonant. Prvu mogućnost označit ćemo u tablici sa *-a*, drugu znakom \emptyset , a treću sa *-at*. Bit će slučajeva da je za istu riječ u jednom jeziku više mogućnosti.

Pokušajmo najprije odgovoriti na pitanje otkud takva šarolikost. Prva i najčešća mogućnost, da se riječ primi izvorno, mogla je doći izravnom vezom s grčkom kulturom, što bez sumnje i jest često u istočnoslavenskim i nekim južnoslavenskim jezicima. Osim toga, za takav način preuzimanja mogao je poslužiti klasični latinski, doduše kao uzor, a kasniji latinski i kao posrednik. Druga mogućnost, da se riječ prima otpadanjem završnog vokala, vjerojatno je došla pod utjecajem francuskoga izgovora, ponekad preko njemačkog posredništva (vidi Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1953, s. v. *diplom*). Treća mogućnost, da se slavenski adekvat sastoji od čiste grčke osnove, mogla bi biti francuski utjecaj (vidi petit Robert, s. v. *asthme*, *diplome*, *aromat*,

idiome, climat, stigmatē). U francuski je došlo iz pučkog latiniteta, gdje takve imenice dobivaju najčešće latinski nastavak *-um* i zadržavaju tako izvorni rod. Možda je takav način preuzimanja u pojedinim slučajevima francuski utjecaj, ali valja napomenuti da je već u ruskoj redakciji crkvenoslavenskoga zabilježeno *aromat'*. Osim toga, takav je način u francuskome izuzetak a u poljskom npr. pravilo, što upućuje na to da su Poljaci samostalno razvili takav način, a da se iz poljskog proširio i u druge slavenske jezike. Na taj smo način preuzimali i klasična imena, npr. Ciceron, Neron, Ksenofont itd., što su zapravo čiste osnove, dobivene odbacivanjem genitivnog nastavka. Svaka riječ ima svoju povijest, i da bismo mogli istražiti migraciju pojedine riječi, morali bismo imati najstarije potvrde pojedine riječi u svakom jeziku.

Da bismo olakšali preglednost, napraviti ćemo tablicu s brojčanim pokazateljima za pojedini jezik i pojedini način ili kombinacije načina što ih u spomenutoj tablici nalazimo. Na temelju podataka iz tablice imamo ove načine: 1. -a, 2. -at, 3. -a/t/, 4. \emptyset , 5. \emptyset , -a, 6. \emptyset -at, 7. \emptyset , -a/t/. Tome valja dodati i nepotvrđenost adekvata za kakvu grčku riječ u konzultiranim rječnicima. Oznake jezika navest ćemo istim redom kao i u prethodnoj tablici.

	R	BR	U	B	M	SR	SL	H	P	Č	SL
-a	26	27	26	24	24	20	19	14	8	19	18
-at	2	2	2	2	0	0	0	0	9	0	0
-a/t/	1	1	1	0	1	0	1	6	3	0	0
\emptyset	1	1	1	4	6	6	11	11	4	11	11
\emptyset , -a	1	0	1	1	0	5	0	0	1	1	1
\emptyset , -at	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0
\emptyset , -a/t/	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
—	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1

Očito je da je završetak *-a* u svim jezicima dominantan. U zemljama istočnokršćanskih naroda češći je nego u zemljama zapadnokršćanskih naroda. Pogledamo li u prvu tablicu, te vidimo što u pojedinom slučaju grčka riječ ima ispred završetka *-ma*, suglasnik ili samoglasnik, otkrit će nam se jedna sjajna pravilnost, zakonitost. Naime ako grčka riječ ima suglasnik ispred završetka *-ma*, onda svi jezici imaju apsolutno najčešće izvorni lik, što se može objasniti nastojanjem slavenskih jezika da se ne bi odbacivanjem završnoga samoglasnika dobile

razne suglasničke skupine koje nisu tipične za slavenske jezike. Od toga pravila jedino odudara poljski jezik, koji ima i u tim slučajevima najčešće *-at*. I još neki jezici kadšto imaju završetak *-at*, npr. u *dogma* i *stigma*, ali je u njima taj *t* fakultativan. No i poljski jezik ima 8 puta samo završetak *-a*. Stoga se to može općenito za slavenske jezike uzeti kao pravilo uz rijetke iznimke.

Ako grčka riječ ispred završetka *-ma* ima samoglasnik, onda se vidi stanovita razlika u adekvatima zapadnokršćanskih i istočnokršćanskih naroda. Naime u jezicima zapadnokršćanskih naroda prevladava konsonantski završetak (\emptyset ili *-at*), a u jezicima istočnokršćanskih naroda prevladava i u tom slučaju izvorni lik. I još jedno dodatno pravilo: Ako su posrijedi grčke dvosložne riječi, onda i jezici koji bi odbacili završno *-a* ne odbacuju ga da se ne bi riječ bitno kratila ili kao npr. poljski i hrvatski imaju *-at* u riječi *tema(t)*. U tom se vidi postojanost u istočnoslavenskim jezicima i stanovita nestabilnost u bugarskom i makedonskom, posebno u srpskom jeziku. Moglo bi se reći da i srpski na temelju navedenih podataka naginje na jezike zapadnokršćanskih naroda, što je djelomično točno, jer je Srbija imala jake kulturne veze s Francuskom pa je to moglo doći prema francuskom izgovoru, a osim toga velika je bila otvorenost srpskoga jezika prema njemačkim utjecajima. Valja istaknuti da mnoge dublete tipa \emptyset , *-a* stoje samo u rječnicima, i to zato što oni uključuju i hrvatsko jezično područje, a kad bi rječnici stvarno odražavali samo srpsku jezičnu praksu, onda bi se taj jezik zaista što se tiče načina preuzimanja takvih riječi približio makedonskom i bugarskom.

Što se tiče roda tih imenica, odmah moramo reći da je u slavenskim jezicima završetak najčešće pokazatelj roda. Kako smo vidjeli, navedene grčke riječi u slavenskim jezicima završavaju na *-a* ili na suglasnik. Da bi se imenice na *-a* potpuno integrirale u strukturu kojega slavenskoga jezika, one moraju postati ženskoga roda. Tako se je u slavenskim jezicima i dogodilo. Jedino je češki jezik zbog izrazitijeg konzervativizma sačuvao i u tim imenicama srednji rod, kako je bilo i u grčkom, premda to nije u skladu s njegovom strukturom. Ako li se pak takva imenica u kojem slavenskom jeziku završava na konsonant, ona bi teoretski mogla biti muškoga ili ženskoga roda. Kako u svim slavenskim jezicima postoji izrazita tendencija muškoga roda, i te su imenice uzele muški rod, koji je svakako semantički neutralan.

Šteta je što nije gotovo drugo izdanje Simeonova *Enciklopedijskog rječnika lingvističkih naziva*. On bi trebao imati lingvističke nazive i na ostalim slavenskim jezicima. To bi uvelike olakšalo ovo istraživanje. On upravo obiluje nazivima grčkoga podrijetla na *-ma*, starijima i novijima. Ipak mislim

da se rezultati toga istraživanja ne bi bitno razlikovali od ovih. Zaista je teško za neku grčku riječ naći adekvat u svim slavenskim jezicima.

Budući da grčke imenice na *-ma* koje ispred završetka *-ma* imaju konsonant nisu osobit problem što se tiče njihova preuzimanja u slavenske jezike, jer se preuzimaju izvorno, kako smo već vidjeli, valjalo bi se posebno pozabaviti imenicama koje ispred završetka *-ma* imaju samoglasnik. Sad ćemo vidjeti kako je to gotovo dosljedno proveo u suvremenoj lingvističkoj terminologiji *Slovník slovanske lingvističke terminologie* (Praha 1977, sv. 1. i 2.). Navest ćemo slavenske jezike istim redom, jedino što ćemo još unijeti i lužičkosrpski, kad već imamo podatke na mjestu i za nj. Na prvo ćemo mjesto opet staviti pretpostavljene grčke likove.

	R	BR	U	B	M	SR	SL	H	P	Č	SL	GLS/DLS
gráphēma	-a	-a	-a	-a	-a	-a	ø	ø	ø	ø	-a	ø
graphēmátēma	-a	-a	-a	-a	-a	-a	ø	ø	-at	ø	-a	ø
glóssēma	-a	-a	-a	-a	-a	-a	ø	ø	ø	ø	-a	ø
kenēmátēma	-a	-a	-a	-a	-a	-a	ø	ø	-at	ø	-a	ø
ídiōma	-a	-a	-a	ø	ø	ø	ø	ø	ø	ø	ø	—
léxēma	-a	-a	-a	-a	-a	-a	ø	ø	ø	ø	-a	—
mónēma	-a	-a	-a	-a	-a	-a	ø	ø	ø	ø	-a	ø
mórphēma	-a	-a	-a	-a	-a	-a	ø	ø	ø	ø	-a	ø
plerēmátēma	-a	-a	-a	-a	-a	-a	ø	ø	-at	ø	-a	ø
sēmántēma	—	-a	-a	-a	-a	-a	ø	ø	ø	ø	-a	ø
sýstēma	-a	-a	-a	-a	ø	ø	ø	ø	ø	ø	ø	ø
rhēma	-a	-a	-a	-a	-a	-a	-a	ø	-a	-a	-a	-a
thēma	-a	-a	-a	-a	-a	-a	-a	-a	-a	-a	-a	-a
tónēma	-a	-a	-a	-a	-a	-a	ø	ø	ø	ø	-a	ø
phónēma	-a	-a	-a	-a	-a	-a	ø	ø	ø	ø	-a	ø

Kako vidimo iz tablice, osnovni način preuzimanja grčkih riječi sa završetkom *-ma* ispred kojega je samoglasnik gotovo je dosljedno proveden. U poljskom nalazimo čak njegov tipični završetak *-at*. Jedino se slovački udaljio od svojega ustaljenog načina primanja, što bi moglo biti posljedica nastojanja da se slovački što više razlikuje od češkog. Gornjolужиčkosrpski i donjolужиčkosrpski u svemu se podudaraju i slažu sa slavenskim, češkim i ostalim jezicima zapadnog utjecaja. Vidimo

opet da za grčke dvosložne imenice to pravilo ne vrijedi, pa se one primaju izvorno, da se ne bi riječ bitno kratila. Jedino hrvatski ima i riječ *rhema* samo u liku *rem*, što je maksimalno usustavljeno, ali valja uzeti u obzir i ostale slavenske jezike koji imaju razlog za pokraćivanje pa ipak ne pokraćuju. Simeon u *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva s. v. rem* navodi i *rema*.

Kako vidimo, ovdje se radi o tzv. učenim riječima, koje su stoljećima nastajale. Stvarali su ih ljudi klasične naobrazbe, koji su bili svjesni grčkoga duha tih riječi, ali su također znali kako je u njihovu jeziku uobičajeno takve riječi primati. A radi se u biti o dva načina: na suglasnik ili na samoglasnik. I prema načinu toga preuzimanja, zanemariivši iznimna odstupanja, mogli bismo slavenske jezike podijeliti u dvije grupe. Jedni primaju te riječi na samoglasnik. To su: ruski, bjeloruski, ukrajinski, bugarski, makedonski, srpski i slovački, s tim da je u slovačkom u novije vrijeme prevladao takav način primanja. Drugi primaju te riječi na suglasnik, bilo da se to postigne otpadanjem završnoga *-a* ili uzimanjem čiste grčke osnove. To su: slovenski, hrvatski, češki, lužičkosrpski i poljski.